

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Yüksel KAŞTAN*

ÖZET

Mustafa Kemal Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra ülke sınırları dışında kalan Türklerin meseleleri ile yakından ilgilenmiş, yapılan anlaşmalarla durumlarını güvence altına almaya çalışmıştır. Bu nedenle Atatürk Dönemi Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde en önemli konuyu Bulgaristan'daki Türk nüfusu oluşturmuştur. Her iki devlet arasında 1925 yılında yapılan anlaşma gereği karşılıklı mübadele söz konusu olmasına karşın Bulgaristan'da daha fazla Türk nüfusu bulunduğundan mesele hem göç, hem de Bulgaristan içerisindeki siyasi, sosyal ve kültürel haklar çerçevesinde devam etmiştir.

Bu çalışmada; Atatürk Dönemi'nde (1919-1938) Bulgaristan'ın iç siyasetindeki gelişmeler ve Türkiye'ye etkisi, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki siyasi ilişkiler, Bulgaristan Türkleri'nin problemleri, sosyal ve kültürel meseleler ile ekonomik ilişkiler ele alınarak incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Bulgaristan, Türkler, Siyaset, Ekonomi, İlişki.

TURKISH-BULGARIAN RELATIONS DURING ATATÜRK ERA

ABSTRACT

Mustafa Kemal took a close interest in the question of Turks remained outside the Turkish borders following the foundation of the Republic and strived to guarantee their rights with various agreements signed. During the Atatürk era, Bulgarian Turks became the most important issue in the Turkey-Bulgaria relations. The agreement signed in 1925 between the two countries provided for the mutual exchange of population. However, due to Bulgaria's a much larger Turkish population, the question become not only one of immigration, but also of political, social and cultural rights in Bulgaria.

This paper investigates the developments in Bulgarian internal politics and its implications for Turkey, political relations between Turkey and Bulgaria, problems faced by Bulgarian Turks, the social and cultural issues and economic relations.

Key Words: Turkey, Bulgaria, Turks, Politics, Economy, Relation.

* Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü.

I. Giriş

Osmanlı Devleti'nin siyasi sınırları içerisinde Bulgar Prensiği olarak uzun süre yer alan Bulgarlar 5 Ekim 1908 tarihinde bağımsızlıklarını elde eder. Bulgar Devleti'nin kuruluş aşamasında ülkede Türk nüfusu Bulgar nüfusundan fazladır. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler Balkan Savaşları nedeniyle bozulmasına karşın I.Dünya Savaşı içerisinde Çanakkale Savaşları sonrasında tekrar düzelir. Bunun nedeni Bulgaristan'ın İttifak Devletleri'nin yanında savaşa girmesi ile Osmanlı Devleti'nin müttefiki olmasıdır. I.Dünya Savaşı'nda Rusya Romanya toprakları üzerinden Bulgaristan'a saldırınca Osmanlı Ordusu Dobruca ve Tuna bölgelerinde Bulgar ordusuna yardım ederek savunma savaşları yapar. Bulgaristan Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'a yaptığı bu yardım sonrasında ülkede Türk nüfusun isim kullanma hakkının serbest bırakır. Ayrıca I.Dünya Savaşı bitiminde 27 Kasım 1919 tarihinde Bulgaristan ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Neuilly Barış Antlaşması'yla ülkede tüm azınlıkların kültürel ve dini hakları teminat altına alınır. Bulgaristan söz konusu bu haklar çerçevesinde 1919 yılında Türk ve Müslüman nüfusa geniş dini haklar sağlayan "Bulgaristan Müslümanları Teşkilat Nizamnamesi" ni düzenler¹.

II. Bulgaristan'da Siyasi Gelişmeler

Bulgaristan'ın I.Dünya Savaşı'nı İtilaf Devletleri ile beraber yenik bitirmesi ülkede iç kargaşaları da beraberinde getirir. Neuilly Barış Anlaşması'ndan bir süre sonra 1919 yılında ülkede bir ihtilal gerçekleşir. İhtilalden sonra seçimle hükümete Aleksandr Stamboliyski'nin Çiftçi Partisi gelir. Çiftçi Partisinin seçimi kazanması Rus ihtilalinden etkilenmesinin bariz göstergelerindedir. Stamboliyski ülkede geniş bir toprak reformu gerçekleştirir ve krallığın topraklarını da köylülere dağıtır. Stamboliyski Polonya, Çekoslovakya, Romanya ve Yunanistan'da yer alan Çiftçi Partilerinin de içinde olduğu bir "Yeşil Enternasyonal" ittifakı kurmasına karşılık başarılı olamaz. Stamboliyski esasen girişimi ile bir Güney Slav Federasyonu kurmak ister. O, bu nedenle Yugoslavya ile iyi ilişkiler kurmasına karşın onun bu düşüncesi Bulgaristan'da iyi karşılanmaz. Stamboliyski savaş nedeniyle hem Yugoslavya'ya kaybedilen topraklar ve hem de Makedonya'dan 300

¹ Ömer Turan, "Bulgaristan Türklerinin Bugünkü Durumu", **Yeni Türkiye**, Yıl 1,S.3.Ankara 1995, s.295; Beğlan Toğrol, **112 Yıllık Göç (1878-1989)**, Boğaziçi Üni.Matbaası, İstanbul, 1989, s.71; Osman Keskiöğlü, **Bulgaristan'da Türkler, Tarih ve Kültür**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 642, Kültür Eserleri Dizisi:48,1.Baskı, Ankara 1985, s.32.

bin kişinin Bulgaristan'a göç etmesi ile zor duruma düşer. Çiftçi Partisi Hükümeti'nin komşuları Makedonya, Romanya ve Yunanistan ile iyi geçinme politikası ülke içerisindeki milliyetçileri rahatsız eder. Hükümetin savaş sonrasında ekonomik rahatlığı bir türlü sağlayamaması sonucunda hükümet milliyetçilerin önderliğinde Haziran 1923 yılında gerçekleştirilen bir darbe ile yıkılır. Böylece Stamboliyski hem iktidarı, hem de hayatını kaybeder².

I. Dünya Savaşı sonrasında 1919 Aralık ve 1920 Ocak aylarında Balkanlarda barışın devam edebilmesi için Fransa hemen girişimlere başlar ve Balkan ülkelerini birbirlerine yaklaştırma siyasetini devreye sokar. Fransa'nın bu girişimi sonrasında Balkanlarda Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Dr.Beneş'in önderliğinde Yugoslavya, Romanya ve Çekoslovakya arasında "Küçük Antant" kurma çalışması başlar. Bu çalışmalar sürecinde 1920 ve 1921 yıllarında Balkanlarda bu üç ülke Fransa'nın güdümünde statükocu, anti revizyonist bir blok oluştururlar. Daha sonraki süreçte Fransa 25 Ocak 1924'te Çekoslovakya, 10 Haziran 1926'da Romanya ve 11 Kasım 1927'de Yugoslavya ile ittifak anlaşması imzalar ve "Küçük Antant" ı oluşturur. Bu Küçük Antant 21 Mayıs 1929 yılında üç Balkan ülkesi arasında süresiz ve 16 Şubat 1933 yılında da devamlı bir statü haline gelir. Bu süreç içerisinde Yunanistan "Küçük Antant"a girmek istemez. Bulgaristan antanta girmek ister, fakat antant ülkeleri tarafından alınmaz³.

Bulgaristan'da süreç içerisinde siyaset ve ekonomi beklenen ölçüde gelişmediği için hükümeti değiştirme demokratik usuller yerine genellikle ihtilaller yolu ile sağlanır. Bulgaristan'da gerçekleştirilen bir ihtilal sonrasında hükümet radikal milliyetçi A.Tsankov'un eline geçer. Bulgaristan'da yeni hükümetçe milliyetçilik kavramı ulus kavramından çok uzak tutularak sadece kan ve kafatası ile etnik kökene dayalı sınırlandırılır. Bulgaristan'daki bu milliyetçilik anlayışı Gazi Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti'ndeki ulusallaşmaya dayalı,etnik kökenin,dil,din,kültür ve ırkın önemli olmadığı sadece Misak-ı Milli sınırları içerisinde yaşamasının yeterli olmasından çok farklı bir uygulamayı içermektedir. Yeni hükümet "Bulgaristan Bulgarlarıdır" sloganı ile yola çıkar ve doğal olarak hükümetin bu yeni politikası azınlıklar üzerine baskıları da beraberinde getirir⁴.

² B.C.A.,19.03.1923: Dos.4963, Yer 54.357.3; B.C.A., 8.06. 1925: Dos.42631, Yer 239.616.7; Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s.185-186.

³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.188-190.

⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.186.

A. Tsankov Hükümeti Bulgaristan'da 1926 yılına kadar iktidarda kalır. İktidar 1926 yılında Makedonya Komitesi liderlerinden Andrei Liyapçev'e yine bir darbe ile geçer. Liyapçev Hükümeti 1935 yılına kadar devam eder. 1935 yılında Bulgaristan Kralı Boris'in hükümete A.Toşev'i atmasıyla Liyapçev iktidarı son bulur ve ülkede monarşi yönetimi başlar. Bulgaristan'ın 1926-1935 yılları arasında en iyi geçindiği komşusu Türkiye olması-na karşın Bulgaristan yine de Türkiye'nin Trakya topraklarında emel beslemeye devam eder ve bunun için "Trakya Komitesi"ni kurar. Bu komite Trakya'nın milli, iktisadi ve coğrafi bakımlarından Bulgaristan'a ait olması gerektiğini savunmayı temel amaç edinir ve faaliyetleri bu çerçevede sürdürür. Komite "Trakya Günü" münasebetiyle Bulgar gazetelerinde yer alarak amaçlarının siyasi alt yapısını oluşturmaya çalışır. Bunlara ilaveten Komite "Bulgar-Trakya Gençler Birliği"nin yayınları olan "Zavet" ve "Trakya" gazetelerinde Türk aleyhtarı yazılara da yer vererek propaganda çalışmalarını sürdürür. Ayrıca Bulgaristan'da Edirne'nin II.Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Devleti tarafından işgal günü kutlanır ve "Bulgar-Trakya Gençler Birliği"nin Stanimaka kasabasında toplanan 8. kongresinde Türk aleyhtarı nutuklar söylenir⁵.

Bulgaristan Kralı Boris 1930 yılında İtalya Kralının kızı ile evlenir. Bunun sonucunda Bulgaristan'ın Yugoslavya ve diğer komşuları ile olan ilişkileri zayıflamaya başlar. Bulgaristan 1935 yılına kadar dış siyasette Rusya'nın yanında yer almasına karşılık 1935 yılında Köse Ivanov (1935-1940) döneminde mihver devletlerin yanında yer almaya başlar. İtalya ile Bulgaristan'ın yakınlaşmasıyla ilgili Çekoslovak gazeteci Peyvova'nın Türkiye'nin Atina elçisinin kardeşi Memduh Bey'e gönderdiği mektupta açıkça görülmektedir⁶.

III. Türkiye'nin Bulgaristan'la Siyasi İlişkileri

Bulgaristan I.Dünya Savaşı'nın hemen ardından yaralarını sarmakla uğraşırken aynı zamanda ekonomisini de düzeltmeye çalışır. Ancak Bulgaristan'ın sanayileşememiş olması ve tarıma dayalı ekonomisi nedeni ile Rus-

⁵ B.C.A., 20.03.1932: Dos.426165, Yer 240.621.7; B.C.A., 10.05.1932: Dos.426185, Yer 240.622.6; B.C.A., 7.07.1925: Dos. 42632, Yer 239.616.8; B.C.A., 22.10.1932: Dos. 426247, Yer 240. 625.9; B.C.A., 3.06.1929: Dos.42673, Yer 239.617.6; B.C.A., 4.07.1934: Dos.426515, Yer 242.634.9.

⁶ Armaoğlu, a.g.e, s.186; M.Türker Acaroğlu, **Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu**, Sevinç Matbaası, Ankara 1988, s.35-36; B.C.A., 30.07. 1929, Dos.42676, Yer 239.617.9; B.C.A., 10.03.1927, Dos.42657, Yer 239.616.33.

ya'daki Bolşevik İhtilali'nden oldukça etkilenir. Bu nedenle Bulgaristan dış siyasetini daha çok Rusya güdümlü olarak belirlemeye çalışır ve Rusya yanlısı politikalar izlerken aynı zamanda komşularının da Rus yanlısı politika izlemesi için zemin hazırlamaya çalışır. Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşı'nı İtilaf Devletleri'yle imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile bitirir. İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin mütareke sonrası topraklarını (Misak-ı Milli Sınırlarını) işgal eder. Mustafa Kemal önderliğinde Türk ulusu Milli Mücadele'yi başlatır. Temsil Heyeti önderliğinde Ankara'da 23 Nisan 1920'de TBMM Hükümeti kurularak İtilaf Devletleri ile savaşa devam edilir⁷.

Türkiye, Milli Mücadele'de İtilaf Devletleri'ne karşı başarılı olarak hem Yunanlıları işgal ettikleri topraklardan çıkarmayı başarır ve hem de fiilen sona ermiş olan Osmanlı Devleti'ne resmen son verir. Türkiye Lozan Barış Antlaşması ile uluslar arası siyasi arenada rüştünü ispat ederek Osmanlı Devleti'nden arta kalan birçok meseleyi çözüme kavuşturmayı başarır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgesinde bağımsız, güçlü, kendi kuvveti üstünde duran bir ülke olması Bulgaristan'ı tedirgin eder. Bulgaristan ülkesindeki Türk ve Müslüman nüfustan dolayı bir iç kargaşanın çıkmasından endişe duyar.

Bulgaristan'da Türk ve Müslüman nüfus, Çiftçi Partisi'nin 1919- 1923 yılları arasındaki yönetim süresinde en mutlu ve huzurlu günlerini geçirmelerine karşın, daha sonraki süreçte bir daha aynı mutluluk ve huzuru bulamazlar. Bulgaristan'da Türk nüfusu, bu dönemde kendi dillerini kullanma, kültürlerini yaşama, okullarını açma, kendi dinlerine göre serbestçe ibadet yapabilme gibi hürriyetlere kavuşurken baskı, zulüm, göçe zorlama, taşınmaz mallarının ellerinden alınması gibi konulara maruz kalmazlar.

Sosyalizm, Bulgaristan'da Çiftçi Partisi Hükümeti döneminde Balkanlarda yayılma çalışmalarına devam etmektedir. Bulgaristan, Rusya'nın etkisi ile Çerkez Ethem ve arkadaşlarını Mustafa Kemal, Fevzi, İsmet ve Refet Paşalara suikast girişimlerinde destekler. Bu süreçte Bulgaristan, sosyalist faaliyetlerini Batı Trakya ve Makedonya'da endişe verici hale getirir ve hatta Türkiye'ye de yaymaya çalışır.

Bulgaristan'ın 1923 yılından itibaren Türk nüfusuna siyasi olarak uygulamış olduğu baskı ve işkenceler, daha çok Türk nüfusunu yıldırarak ülke-

⁷ B.C.A., 19.03.1923, Dos.4963, Yer 54.357.3.

den göç etmeye zorlama ve asimile etme çalışmalarından dolayı olur. Bunun neticesinde birçok Türk Türkiye'ye iltica eder. İçişleri Bakanlığı, Edirne Vilayeti'nin göndermiş olduğu raporları dikkate alarak Dışişleri Bakanlığının konu hakkında bilgilendirir. Bulgaristan'da Türk okullarında öğretmenlik yapan Mehmet Salih 1927 yılında Türk nüfusa yapılan mezalimler ile ilgili İstanbul Savcılığı'na bir mektup göndererek durumun vahametini belirtir. Yine Kırcaali'nin Cabiroğulları Nahiyesi Belediye Müdürü Hasan'ın Bulgarlar tarafından nedensizce öldürülmesi bu konu ile ilgili başka bir örneği oluşturur⁸.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun henüz ilk yıllarında Bulgaristan'daki Türk nüfusun bir kısmı Türkiye'ye göç etmek isterler, fakat bu istekleri Lozan Barış Anlaşması gereği karşılıklı göç tabi olan Yunanistan muhacirlerinin yerleştirilme işlemleri yüzünden ertelenmek zorunda kalınır⁹.

Bulgaristan ile Türkiye arasında 18 Ekim 1925 tarihinde "Türk-Bulgar Dostluk Anlaşması" yapılır. Bu anlaşmada "Neuilly Anlaşması" kapsamında azınlık haklarının Bulgaristan'daki Türk nüfusa, Lozan Barış Antlaşması gereği de azınlık haklarının Türkiye'de bulunan Bulgar nüfusa uygulama kararı alınır. Bu anlaşma gereği her iki ülkede bulunan vatandaşlar, beraberlerinde taşınabilir mallarını alarak kendi ülkelerine göç edebileceklerdir. Bu anlaşmadan hemen önce başlayan göç, anlaşmadan sonra da 1923-1939 yılları arasında devam eder ve Atatürk Dönemi'nde Bulgaristan'dan Türkiye'ye yaklaşık 200 bin Türk nüfusu göç eder¹⁰.

Söz konusu anlaşmada her iki ülke arasında karşılıklı nüfus değişimi ve siyasi konular da ele alınır. Buna göre her iki ülke birbirlerinin sınırlarına saygı göstereceklerdir. Ticaret, sınırlar, ikamet ve iki devlet arasında çıkacak olan anlaşmazlıklarda uluslararası hukuk yetkili olacaktır. Artık Türkiye'de Bulgarca konuşanlar Bulgar, Bulgaristan'da Türkçe konuşanlar

⁸ **B.C.A.**, 7.11.1927: Dos.42664-65, Yer 239.616.40-41; **B.C.A.**, 6.12.1927: Dos.42666, Yer 239.616.42; **B.C.A.**, 25.02.1930: Dos.42690, Yer 240.618.4.

⁹ **B.C.A.**, 19.09.1923: Dos.4266, Yer 239.615.6.

¹⁰ Toğrol, **a.g.e.**, s. 72; Hamza Eroğlu, "*Milletlerarası Hukuk Açısında Bulgaristan'daki Türk Azınlığın Sorunu*", **Bulgaristan'daki Türk Varlığı Bildiriler Kitabı**, 7 Haziran 1985.2.Baskı, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, VII.Dizi-S..871,TTK Basımevi, Ankara 1987, s.30-31; **Tarihte Türk Bulgar İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, 1976, s.106; Bilal Şimşir, "*Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu*", **Bulgaristan'daki Türk Varlığı Bildiriler Kitabı**, 7 Haziran 1985, 2.Baskı, AKTYK, TTK Yayınları, 1987, VII.Dizi-Sa.871, TTK Basımevi, Ankara s.53; Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, 2.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s.182-183.

Türk kabul edilecek ve buna göre azınlık muamelesi uygulanacaktır. 1912 yılından sonra Türkiye'ye göç etmiş olan Türkler Türk, Bulgaristan'a göç etmiş olan Bulgarlar da Bulgar kabul edilecek ve bunlar artık azınlık kabul edilmeyecektir. Kadınlar eşlerine, çocuklar da ailelerine tabii olacaklardır. Milli Mücadele sırasında Trakya'dan göç eden Bulgarlar ile Türkiye'ye göç eden Türkler isterlerse geri dönebileceklerdir¹¹.

Türkiye ile Bulgaristan arasında 1925 yılında yapılan karşılıklı nüfus göçüne yönelik siyasi anlaşma üzerinde çıkan küçük pürüzler nedeniyle her iki ülke arasında 6 Mart 1929 tarihinde "Tarafsızlık, Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Muahedesi" ile ilgi ikinci bir anlaşma daha yapılır. Buna göre 1925 yılında yapılan anlaşma gereği siyasi ve iktisadi konularda meydana gelecek olan her türlü itilafa girmeme temin edilir. Anlaşma maddelerinden biri veya bir kaç diğ er devletlerce işgal edilirse ülkeler arasında tarafsızlık korunacaktır. Diploması yoluyla halledilemeyen konular bu anlaşma hükümlerine tabii olacaktır. Burada her iki devlet arasında ortaya çıkacak olan her türlü anlaşmazlıklarda çözümün nasıl olacağı, hakemlerin tespiti ve işleyişi ile ilgili çok ayrıntılı maddelere yer verilir¹².

1929 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edecek Türk nüfusunun göç işlemlerinin Bulgar ve Türklerden oluşan bir heyet tarafından takip edilmesi konusu gündeme gelir ve bunun ne şekilde işleyeceği belirlenir. Ayrıca bu göçe nezaret edecek Türk-Bulgar üyelerinin oluşturacağı komisyonun kurulma ve protokol uyuşmazlıklarının hakeme arz şekli ortak karara bağlanır¹³.

Türkiye'ye Bulgaristan'dan gelen Türk nüfusunun göç miktarı Bulgaristan nüfus istatistiklerine göre daha net olarak görülebilir. Bulgaristan topraklarında 1880 yılında yapılan istatistiklere göre 650 000 Türk nüfus bulunmakta ve nüfusun % 19.25'ini oluşturmaktadır. 1926 yılı genel nüfus sayımına göre Bulgaristan'ın nüfusu 5 478 741 kişi ve Türk nüfusu ise 577 552 kişi olarak nüfusun % 10.5'ini oluşturmaktadır. Buna göre 1880 ile 1926 yılları arasında Bulgaristan'da Türk nüfusu yaklaşık yarı yarıya azalır, yani nüfusun yarısı ya ölür, ya da Türkiye'ye göç eder¹⁴.

¹¹ **Düster**, III.Tertip, Cilt 7, s. 1376; Oral Sander, "The Turkish Foreign Policy: Forces of Continuity and change", Ahmet Evin (ed.), **Modern Turkey**, Oplagen: Leske Verlag 1984, s.179.

¹² **Düster**, III.Tertip, Cilt 10, s. 653; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, 1920-1945**, C.I.,Türk T:K.Y. Ankara 1983, s.253-262.

¹³ **B.C.A.**, 3.7.1929: S.8219, Yer 4.39.6; **B.C.A.**, 20.11.1929: S.8515,Dos.97-102, Yer 6.57.9.

¹⁴ Acaroğlu, **a.g.e.**, s. 39.

Atatürk döneminde Türkiye'ye ülke dışından öylesine bir göç hareketi başlar ki bu göç nüfusu yaklaşık ülkenin nüfusun beşte birini oluşturur; göçün çoğunluğuna Balkanlardan gelenler sahiptir. Uzun süreden beri savaş sürdüren (1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, Trablusgarp, I.ve II.Balkan Savaşları, I.Dünya Savaşı ve Milli Mücadele) bir ülkenin ekonomisinin iyi olduğu düşünülemez. Ülkede adete “kılıç artığı” diye tabir edilen bir nüfusla bir taraftan yeni bir devleti oluştururken, diğer taraftan hem Osmanlı Devleti'nden arta kalan borçların ödenmesi, hem devleti ekonomik olarak kalkındırma çarelerinin aranması ve hem de inkılapların yerleşmesi çalışmaları sürdürülmektedir. İşte böyle bir durumda ülkeye göçle gelen nüfus ülkenin ekonomisini de etkiler. Türkiye her şeye rağmen kendi ülkesinde sıkıntı çeken Türk ve Müslüman nüfusa her zaman sahip çıkmaya çalışarak Türkiye'ye göç etmelerine yardım eder. Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türkiye, özellikle 1930'lu yıllarda Avrupa'da milliyetçi akımlar ve otoriter rejimler güçlenirken devamlı komşularıyla iyi ilişkiler kurarak dış siyasetinde “Yurtta Barış, Dünyada Barış” ilkesini benimser. Türkiye, sınırları dışında birçok ülkede önemli sayıda Türk nüfusun olması ve hatta bu nüfusun o ülkeler içinde oluşan bir takım baskılara maruz kalmalarına rağmen, komşu ülkelere hiçbir zaman düşmanca emel beslemez¹⁵.

1930'lu yıllardan sonra Bulgaristan'da Türk ve Müslüman nüfuza yapılan tazyik, baskı, işkence ve ölüm vakaları hızla tırmanmaya devam eder. Bulgaristan'da “Praznişti Vest” gazetesinde Kessarevo Köyü Türk halkına yapılan kötü hareketlerin Türkiye basınında gereğinden fazla abartıldığı konusunda bir makale yer alır. Böylece Bulgarlar kendilerini haklı göstermeye çalışır. Yine bu dönemde Bulgaristan'daki Türk nüfusa eziyet etmekle bilinen “Rodna Zachtita Teşkilatı”nın başına geçen emekli General Markof Türk nüfusa bundan sonra baskı yapılmayacağı konusunda Türkiye'nin Sofya Elçisi ile görüşür. İşte bu görüşme Bulgaristan'da Türklere karşı yapılanların bir ispatı konumundadır. Daha sonraki süreçte bu baskılar artarak devam eder. 1933 yılında Bulgaristan'da “Razgrat Hadisesi” meydana gelir ve bu olayda Bulgarlar Türk nüfusa büyük zulümler yaparlar. Bu zulümlere dayanamayan bazı Türkler Romanya'ya kaçmak zorunda kalır. 1937 yılına doğru Bulgaristan'da Şumnu'da Türklere ait bazı evler arana-

¹⁵ Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılap Yayınları, Çeviri: Bilge Umar, 2. Baskı, Ankara 1995, s.370-374.

rak onlara tehdit mektupları gönderilir. Hatta Bulgar askerleri Türkiye sınırına girmeye dahi yeltenirler¹⁶.

Bu dönemde Türkiye'den Bulgaristan'a Türkiye'deki herhangi bir nedenden dolayı Bulgar nüfusu göçü olmazken Bulgaristan'dan Türkiye'ye siyasi ve kültürel baskılardan dolayı Türk nüfusu göç etmeye devam eder; örneğin Bulgaristan Makedonyası'ndaki 3-4 bin Türk nüfusu Türkiye'ye alınır. Zaman zaman iki ülke arasında göç nedeniyle sıkıntılar çıkması nedeniyle 1935 yılında Bulgaristan'daki 52 Türk ailesi ile mübadele edilecek olan Silivri'nin Korfalı köyündeki Bulgar ailelerinin sevklerinde kolaylık gösterilmesi istenir ve bunun gerçekleşmesi sağlanır¹⁷.

Türkiye Cumhuriyeti, 1928 yılında "Briand Kellog" Silahsızlanma Konferansına davet edilir ve bu davet neticesinde Türkiye 1929 yılında bu konferansa katılır. Bundan sonraki süreçte 1930 yılında Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand bir Avrupa Birliği projesi için devletlere yeni bir davetiye daha gönderir. Briand'ın düşündüğü bu Avrupa Birliğine Bulgaristan, Almanya, İtalya, Sovyetler Birliği, Türkiye, Yunanistan ve Macaristan'ın da katılması istenir. Türkiye yapılan girişimler ve davetler neticesinde Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olur.

Yunanistan ile Türkiye arasında çıkan Etaplı anlaşmasızlığının karşılıklı iyi niyet çerçevesinde her iki ülke arasında çözüme kavuşturulması daha sonraki süreçte iki ülkeyi dış siyasette birbirlerine yaklaştırır. Balkanlar'da 1930'lu yıllarla beraber Türkiye- Yunanistan yakınlaşması görülmeye başlanır. Bu yakınlaşma, diğer Balkan ülkeleri için de başlatılır. Esasen 16 Ekim 1925 tarihinde Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında imzalanan "Locarno Anlaşması", "Briand Kolleg Paktı", ve "Küçük Antant" Balkanlarda ülkeleri birbirlerine yaklaştırır. Böylece 1930 Ekim ayında Atina'da I.Balkan Konferansı yapılır. Bulgaristan Balkan konferanslarına katılmasına karşın 1932 yılında III.Balkan konferansı'nda Balkan Paktı'nın tasarısı oluşturulurken ortaya çıkan işbirliğine çekingen davranır. Bulgaristan yapılan bu Balkan konferanslarında ekonomik alanlarda, azınlık haklarının korunmasında ve Ege Denizi'ne bir çıkışa sahip olma talepleri gibi siyasal

¹⁶ **B.C.C.**, 27.7.1932: Dos. 42616, Yer 240.623.19; **B.C.A.**, 16.08.1932: Dos. 426223, Yer 240.624.5; **B.C.A.**, 9.11.1932: Dos. 426248, Yer 240.625.10; **B.C.A.**, 7.05.1933: Dos. 426528, Yer 241.627.26; **B.C.A.**, 19.8.1934: Dos. 426528, Yer 242.634.22; **B.C.A.**, 18.06.1937: Dos. 426727, Yer 243.640.25; **B.C.A.**, 16.06.1937: Dos. 426726, Yer 243.640.24.

¹⁷ **B.C.A.**, 14.01.1934: Dos.426457, Yer 242.632.5; **B.C.A.**, 16.02.1935: S.2/1992, Dos.117, Yer 51.10.9.

konularda bir ilerleme kaydedemeyince Balkan Antantı'na katılmaktan vazgeçer. Bulgaristan ve Yugoslavya revizyonistçi İtalya'nın etkisinde kalırlar. Balkan Konferansları gereğince 14 Eylül 1933 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanır. İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Sofya'ya giderek tüm ısrarlarına rağmen Bulgaristan Makedonya meselesi nedeniyle bu anlaşmaya yanaşmaz¹⁸.

Türkiye Başbakanı İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 20 Eylül 1933 tarihindeki Sofya ziyaretlerinde Bulgaristan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Muşanov ile bir anlaşma imzalayarak 6 Mart 1929 tarihli Tarafsızlık, Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Antlaşması'nın 3 Aralık 1934'ten itibaren beş yıl süre ile uzatılmasını kararlaştırırlar. Böylece iki ülke arasındaki dostluk bir kez daha kuvvetlendirilir. Bu anlaşma V.Dönemde 18 Mayıs 1935 gün 2723 sayılı Kanun ile TBMM'de onaylanır. Aynı anlaşma TBMM tarafından 11 Mart 1935'ten itibaren 2 ay daha uzatılır¹⁹.

Başbakan İsmet İnönü TBMM'ndeki bir konuşmasında; "Bulgaristan'ın barışı sağlamak ve komşuları ile ilişkilerini geliştirmek için yaptığı girişimler ve gayretleri biliyoruz. Bulgaristan Türkiye ile özel bir muahede ile bağlıdır. Aynı şekilde Yugoslavya ile de. Bulgaristan aynı şekilde Romanya, Yunanistan ile de ilişkilerini bu hale getirmek istemektedir. Türkiye Bulgaristan'a bu arzusu için yardım edecektir. Balkanlardaki barış Avrupa barışı için temeldir..." diyerek Türkiye'nin Bulgaristan'ın yanında olduğunu vurgulamaktadır²⁰.

Mustafa Kemal Atatürk Avrupa'daki siyasi gelişmeler ve mihver devletleri nedeniyle Balkanlardan gelebilecek bir tehlikeye karşı Balkan devletleriyle istişare içerisine girer ve Türkiye bu süreç içerisinde önce Romanya ile 17 Ekim 1933'te, sonra Yugoslavya ile 27 Kasım 1933'te Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmaları imzalar. Bu anlaşmalar sonrasında 9 Şu-

¹⁸ Armaoğlu, a.g.e, s.337-339; Oral Sander, **Siyasi Tarih, 1918-1994**, 7.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s.30-34; Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, 2.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s.186; Rebert Lee Wolf, **The Balkans in Our Time**, Camb, Mass, Harward University Pres, 1956, s.157-158.

¹⁹ **Türk Parlamento Tarihi, C.I, (1931-1935, TBMM IV. Dönem, TBMM Vakfı Yayınları, No:11,s.491; Düstur, C.XVI.,s.836; Düstur, C.VII.,s.2481; Türk Parlamento Tarihi, C.I,(1935-1939, TBMM V. Dönem, TBMM Vakfı Yayınları, No:11,s.491; Düstur, C.XVI.,s.836; Düstur, C.VII.,s.645; B.C.A., 22.06.1933; Dos. 426372; B.C.A., 24.06.1933; Dos. 426374; B.C.A., 04.07.1934; Dos. 426516.**

²⁰ **Türk Parlamento Tarihi, C.I,(1935-1939, TBMM V. Dönem, TBMM Vakfı Yayınları, No:11,s.491; Düstur, C.XVI.,s.836; Düstur, C.VII.,s.645.**

bat 1934 tarihinde Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya arasında “Balkan Antantı” imzalanır. Bulgaristan Atatürk’ün tüm tekliflerine sıcak bakmayarak antanta katılmaz²¹.

Türkiye Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras TBMM’ne hitabında, Bulgaristan’ın Antanta katılmamasından üzüntülü olduğunu ifade eder ve Türkiye’nin Bulgaristan ile olan dostluk ilişkisinin devam edeceğini belirtir. Bulgaristan’da ise, 8 Şubat 1934 tarihinde Başbakan M.Muşanov Antanta girmemelerinin nedenini “Biz Balkan ülkelerinin sınırlarını değiştirmeyi düşünmüştük...” şeklinde açıklayarak gerçek niyetlerini ortaya koyar. Yine bu konu ile ilgili “La Bulgarie” gazetesinde çıkan bir makalede, Bulgaristan’ın revizyonistçi bir politika izlediği ve sınırlarının değişmediği müddetçe huzurunun olamayacağı savunulur. Bulgaristan’daki “Slova” gazetesinde bu Antantın ileride Bulgaristan-Yugoslavya ittifakını oluşturacağı ve “Sovbodna Retch” gazetesinde ise Türkiye’nin Bulgaristan’la dostluk anlaşması olmasına karşın bu ülkelerle anlaşma yapmasının anlaşılmadığı haberleri yer alır. Bulgaristan’da “Demokraticheski” gazetesinde bu antlaşmanın Birleşmiş Milletler Misakı’na aykırı olduğu ve yine “Mir” gazetesinde bu antlaşmanın Bulgaristan’ın komşuları ile ilişkilerinin düzeltilmesini engelleyeceği ve asla Balkan İttifakını sağlayamayacağı gibi ifadeler yer alır²².

Bazı önemli gazetelerde Balkan ülkeleri arasında gerçekleştirilen Antant ile ilgili haberlere yer verilir. Paris Sosyalist “Le Populaire” gazetesi antantın oluşmasındaki rolü nedeniyle Türkiye’yi över ve Türkiye’nin bu girişimini Batılı bir devlet olma yolunda olumlu bir adım olarak niteler. İtalyan’ın dış siyaset olarak Bulgaristan’ı desteklemesinden dolayı İtalyan gazetelerinde doğal olarak antanta karşı haberler yer alır. Yine “Le Populaire” gazetesi 5 Şubat 1934 tarihli sayısında Bulgaristan’ın arazi bakımından statükonun muhafazası meselesinden dolayı bu antlaşmada yer almadığı belirtir. Türkiye’de Hakimiyet-i Milliye’nin 15 Şubat 1934 tarihli sayısında da bu antlaşmanın Bulgaristan’ın devam eden ısrarlı toprak talepleri nedeniyle uzun ömürlü olamayacağı yazılır²³.

²¹ **Düstur**, III.Tertip, C.XV,s.189-199; **Türk Parlamento Tarihi, C.I,(1931-1935, TBMM IV. Dönem**, TBMM Vakfı Yayınları, No:11,s.493; Vakit, 2 Şubat 1934; **Aydın Tarihi**, S.3, Mart 1934 Hariciye Vekaleti Matbuat Umum Müdürlüğü Yayını,s.112-153.

²² **Türk Parlamento Tarihi, C.I,(1931-1935, TBMM IV. Dönem**, TBMM Vakfı Yayınları, No:11,s.495-505; B.C.A., 22.6.1933; Dos. 426373

²³ **Türk Parlamento Tarihi, C.I,(1931-1935, TBMM IV. Dönem**, TBMM Vakfı Yayınları, No:11,s.505; **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Şubat 1934, 17 Şubat 1934, 28 Şubat 1934.

Bulgaristan Kralı Boris'in İtalya Kralı'nın kızıyla 1930 yılında evlenmesi, Bulgaristan ile İtalya'nın dış siyasette birbirlerine yakınlaşmasına yol açar. Esasen bu yakınlaşma daha sonraki süreçte Bulgaristan'ın Balkan Antantı'nda yer almayışının nedenleri arasında yer alacaktır. Bulgaristan dış siyasette İtalya'ya yaklaşıncı Yugoslavya'nın Balkan Antantı'ndan ayrılması için büyük gayret gösterir. Bulgaristan ile Yugoslavya arasındaki bu yakınlaşma sonucu Bulgaristan-Yugoslavya Antlaşması imzalanınca Balkan Antantı sekteye uğrar. Antant, Romanya- Almanya arasındaki anlaşma sonrasında işlevini kaybedince 1939 yılında son bulur²⁴.

Bulgaristan'nın Balkan Antantı'na katılmayarak İtalya'nın yanında yer almasının yegane sebebi II. Balkan Savaşı ve I.Dünya Savaşı'nda kaybettiği toprakları (Romanya'ya karşı Dobruca, Yugoslavya'ya karşı Makedonya, Yunanistan'a karşı Batı Trakya ve Dedeoğaç, Türkiye'ye karşı Edirne) tekrar geri alabilmeyi amaçlamasıdır. Bulgaristan'ın özellikle II. Balkan Savaşı sırasında düşmüş olduğu durum neticesinde artık komşularına eskisi gibi güveni kalmamakla beraber, kaybettiği topraklarını yeniden kazanma planlarının olması da bu devletlerle olan ilişkilerinde belirleyici olur²⁵.

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki bir başka meseleyi de Montrö Boğazlar Sözleşmesi oluşturur. 1935 sonrası Almanya ve İtalya'nın hızlı silahlanması, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının güvenliği meselesini tekrar gündeme getirir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu durumu derhal BM'e yasal yollardan iletmesi sonucu, Türkiye Cumhuriyeti ile İtilaf Devletleri arasında 20 Temmuz 1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanır. Toplantıya Karadeniz'de kıyısı olduğu için Bulgaristan da davet edilir ve Bulgaristan'da toplantıya katılarak sözleşmeyi imzalar²⁶.

Balkan Antantı'nın işlevini yitirmesi, II.Dünya Savaşı arifesinde Nyon Anlaşması'nın hükümlerinin fesih edilmesi ve Türkiye, İngiltere, Fransa, Yunanistan, Bulgaristan, İtalya, Romanya ve Mısır'ın anlaşmadan çekilmesi Balkan ülkelerini II.Dünya Savaşı endişesinden dolayı tekrardan birbirlerine yaklaştırır. Bunun sonucunda Balkan İtilaf Devletleri ile Bulgaristan arasında Selanik'te ortak bir anlaşma imzalanır ve bu çerçevede Bulgaris-

²⁴ **Düster**, III.Tertip, C.XV,s.119-120; Cevat Açıklım, (1947); “*Turkey's International Relations*”, **International Affairs**, Londra,C.23,No:4, Ekim; B.C.A., 27.01.1934; 40390.

²⁵ Armaoğlu, **a.g.e**, s.185.

²⁶ Armaoğlu, **a.g.e**, s.340.

tan Türkiye'ye Kara, Deniz ve Hava Ataşemiliterleri tayin etmek ister, fakat bir süre sonra II.Dünya Savaşı başladığından bu istek gerçekleşmez²⁷.

IV. Türkiye Bulgaristan Arasındaki Sosyal ve Kültürel Meseleler

II. Meşrutiyet ile beraber Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması sonrasında Bulgaristan'da kalan Türk ve Müslüman nüfus azınlık psikolojisi içerisinde kaldıklarından birbirleriyle daha fazla birleşme ihtiyacı hissederek dayanışma içine girerler. Birleşme ve dayanışma daha çok Müftülükler ve Türk Öğretmenler Birliği etrafında gerçekleştirilir. Bu gelişmeler sonrasında Bulgar Milli Eğitim Yasası 21 Temmuz 1921 tarihinde yürürlüğe girer. Yeni yasa ile Türk okullarına ayrı bir müfettiş atanması, 20'den fazla okulu bulunan encümenlerin birer Orta ve İlkokul öğretmeni seçmesi, Bulgarca eğitim yapma zorunluluğunun kalkması, okul fonlarının oluşturulması, okul yapımı ile mevcut okullara devlet desteğinin sağlanması gibi reformlar gerçekleştirilir. Yapılan reformlar gerçekten Türk ve Müslüman halk için büyük oranda bir rahatlama gerçekleştirecek yenilikleri kapsamaktadır. Nitekim Bulgaristan'da Türk nüfusun okul sayısı 1712 ulaşır. Bulgaristan'da daha önce Şumnu'da 1919 yılında bir Türk Öğretmen Okulu açılır, Türk öğretmenlere mesleki kurslar düzenler. Ayrıca Şumnu'da din adamı yetiştirecek bir İlahiyat Okulu için çalışmalar başlatılır ve yapılan çalışmalar ve yeni yasanın verdiği haklar çerçevesinde 1922 yılında bu okul açılır²⁸.

Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşı'nda Bulgaristan'a müttefiki olduğu için yardım eder. Savaşın sonunda ittifak devletleri ayrı ayrı yenilgiyi kabul ederek her devlet itilaf devletleri ile anlaşma yapar ve kendi ülkesinde savaşı sona erdirir. Doğal olarak Bulgaristan ve Osmanlı Devleti savaşı aynı tarafta yenik bitirmeleri, daha sonraki süreçte Bulgaristan'ın komşusu olan Türkiye ile iyi geçinme yolunu sağlayacaktır. Esasen devletler hukukunda azınlıklar yararına önemli değişikliklerin yapılması hususu 27 Kasım 1919 tarihli Neuilly Antlaşması'nın 4. Bölümünde de yerini alır. Bulgaristan ülkesi içerisindeki Türk nüfusun haklarını bu madde ile güvence altına almaktadır. Yine aynı antlaşmanın 54. Maddesi gereğince Bulgaristan'daki Türk nüfusu "Hayır kurumları, dini ve sosyal kurumları, okullar ve diğer

²⁷ B.C.A., 09.09.1938; Say. 2/9567; B.C.A., 01.06.1939; Dos. 400-1110; B.C.A., 11.04.1938; Dos. 114-64

²⁸ Keskiöğlü, a.g.e, s. 32; Hayriye S. Yenisoy, (1997); "Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültür Tarihinden Sayfalar", *Yeni Türkiye*, Yıl 3,S.16, Ankara, s.1781.

eğitim kurumlarını açmak, bunları yönetmek ve denetlemek, buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak...” gibi haklara sahip olur. Antlaşmanın 55. Maddesinde ise Bulgaristan’da azınlıkların kendi dilerinde eğitim yapabilme hakları yer almaktadır. Ülkedeki Türk nüfusun kültürel, dini ve eğitim alanlarındaki haklarının teminat altına alındığı hükümlerin yer almasının nedenleri arasında Bulgaristan’ın tarıma dayalı ekonomisinde Türk nüfusuna ihtiyacı olması oldukça önemlidir. Bu sebepten dolayı Bulgaristan bu dönemde gerek Türkiye ile ve gerekse Bulgaristan’daki Türk nüfusu ile iyi ilişkiler kurmayı tercih eder²⁹.

Bu gelişmeler çerçevesinde 1919 yılında Sofya’da toplanan Umumi Çiftçi Birliği’nin kongresinde, Bulgaristan’da Türk nüfusun çiftçi grubu tarafından sunulan 19 maddelik program kabul edilir. Buna göre Bulgaristan’daki Müslüman nüfusun müftü ihtiyacını gidermek için bir “Mekteb-i Nüvvab” açılacaktır. Daha sonra bu Nüvvab Emrullah Efendi tarafından kurulur ve yaklaşık 20 yıl Emrullah Efendi bu okulun müdürlüğünü yapar. Nüvvab’ta öğrencileri birbirleri ile kenetlendirmek ve kendi meselelerinde bilinçlendirmek amacıyla “Müştersidler Cemiyeti” adlı bir öğrenci derneği de kurulur³⁰.

Bulgaristan’da Çiftçi Partisi’nin 1923 yılında devrilmesinden 1935 yılına kadarki süreçte iktidara gelen hükümetler ülkede bulunan Türk ve Müslüman nüfusun cahil bırakılması için tüm yasal tedbirleri alır. Bulgar yetkililerince bu tür okullarda Türk ve Müslüman öğrencilere artık en basit şekilde öğrenim verdirilmeye başlanır ve hatta okulda daha çok dini eğitim ön plana çıkarılır. Bunun nedeni, bu öğrencilerin devlet ve ordu yönetimine girememesi, sadece mutlak itaate dayalı, tarım üreticileri konumunda kalmalarıdır. Bunun için Şumnu Öğretmen Okulu 1928 yılında kapatılarak İlahiyat okullarına öğretmen yetiştirme yetkisi verilir. 1926 yılında ilk mezunlarını veren Şumnu İlahiyat Okulu, 1928’den sonra 1947 yılında kapatılmasına kadarki süreçte öğretmen de yetiştirir. Hatta Bulgarlar biraz daha ileri giderek Türk okullarındaki Bulgar öğretmenleri istihbarat amaçlı kullanırlar. Bulgaristan’daki Türk ve Müslüman nüfusu bu yapı içerisinde bir-

²⁹ Keskiöğlü, **a.g.e.**, s.19; Bilal Şimşir, **Bulgaristan Türkleri (1878-1985)**, I.Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986, s.54-57; Ali Eminov, (1990); “Nationality policy in the USSR and in Bulgaria: Some Observations”, N.of the EAST E. ANTHR. G, V. 9, N. 2; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.185; Mehmet Türker, **Gölgedeki Kahraman**, Ufuk Ötesi Yayınevi, İstanbul 2003, s.63.

³⁰ Türker, **a.g.e.**, s.64-65.

leştirebilecek sadece dini kurumlar yer aldığından halk da bu dini kurumlar etrafında birleşmeye çalışır. Bu nedenden dolayı Bulgaristan’da II.Dünya Savaşı öncesinde Müftülük sayısı 25’e, Türk okullarının sayısı 1200’e ve Türkçe okutulan ders kitabı sayısı da 23’e ulaşır³¹.

Osmanlı Devleti’nin parçalanma ve yok edilme sürecinin Türk ulusu tarafından benimsenmeyip Milli Mücadele’nin zaferle sonuçlandırılması, İtilaf Devletleri’nin Misk-ı Milli sınırları dışına atılarak tam bağımsız genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulması Bulgaristan içerisindeki Türk ve Müslüman nüfusu da sevince boğar. Bulgaristan’daki Türk gençleri bu sevinçlerini düzenledikleri kültürel ve sportif aktivitelerle kutlarlar. Hatta gençler daha sonra bu etkinliklerini kurdukları kültürel ve sportif kulüpler ile Bulgaristan’daki tüm Türk ve Müslüman bölgelerine yayarlar. Bu tür kulüp temsilcileri ülke içerisinde birlik ve beraberliğin sağlanması, Türk Milliyetçiliğinin oluşturulması, Atatürkçülük fikirlerinin yayılması amacıyla 1924 yılında Rusçuk’ta bir kongre düzenlerler ve bunu her yıl farklı bir bölgede yapma kararı alırlar. İşte bunlardan biri olan 1926 yılında Varna’da düzenlenen 3.Kongre’de Bulgaristan Türk Spor Birliği’nin adı “Turan” olarak değiştirilir. Turan tamamen Türkiye ile istişare içerisinde ve Atatürkçü bir çizgide yer alır ve çok kısa sürede “Turan Dernekleri” olarak tüm Türk bölgelerine yayılır. Turan Derneklerinin 1928 yılında Latin Alfabesi ile basılmaya başlayan “Turan” adlı bir gazetesi de yer alır. Turan Dernekleri kurulduktan 1933 yılında Rusçuk’ta düzenledikleri 8. ve son kongresine kadarki süreçte Bulgaristan’da 95 şube ve 5 bin aktif üyesi ile büyük hizmetlerde bulunur. Bulgaristan Hükümetinin almış olduğu karar gereği 1934 yılında kapatılır³².

Bulgaristan’daki Türk ve Müslüman nüfusu birbirleri ile kenetlemek ve bilinçlendirmek amacıyla kurulan ve çok önemli görevler yapan bir başka sivil toplum örgütü de “Türk Öğretmenler Birliği”dir. Türk Öğretmenler Birliği Bulgaristan içerisinde Türk ve Müslümanların birleşmesi, birlik ve beraberliğin canlı tutularak geliştirilmesi, eğitimin yükseltilerek tüm kademelerde istihdam imkânının sağlanması, Türkiye’ye bağlı milliyetçi, va-

³¹ Turan, a.g.e, s. 295; Sadullah Hüseyin, “Bulgaristan’da Durum ve Bulgaristan’daki Türkler”, **Balkan Öğrenci Mektubu**, Y.1.Yaz Özel Sayısı, Ankara 1995, s.46; Beğlan Toğrol, a.g.e, s. 18-19, 72-73; Yenisoay, a.g.e, s.1783-1784; Bilal Şimşir, “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, **Bulgaristan’daki Türk Varlığı Bildiriler Kitabı**, 7 Haziran 1985,2.Baskı, AKTYK, TTK Yayınları, 1987, VII.Dizi-Sa.871, TTK Basımevi, Ankara s.58-59.

³² Bilal Şimşir, **Bulgaristan Türkleri (1878-1985)**, I.Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986, s.98-106; B.C.A.,15.01.1930: Dos.426684, Yer 239.617.17.

tansever, ülkü sahibi, Türklük şuuruna sahip gençlerin yetişmesi amacıyla çalışmalarını sürdürür. Bu amaçla Türkiye’de 1928 yılında Harf İnkılabı’nın yapılması sonucunda Türkiye ile bağın kopmaması amacıyla onlar da aynı yıl Lom’da düzenledikleri kongrede Latin Alfabesine geçme kararı alarak çalışmalara başlarlar. Bulgaristan Milli Eğitim Bakanlığı Türk Öğretmenler Birliği’nin bu karar ve girişimini Bulgaristan’daki Türk ve Müslüman nüfusun Türkiye ile kültürel yönden bağını engellemek amacıyla 10 Ekim 1928 tarihinde yayınladığı genelge ile dört yıl süreyle yasaklar.

Bulgaristan Hükümeti daha sonraki süreçte Türk Öğretmenler Birliği’nin Bulgar Hükümetinin bu uygulaması sonucunda Bulgaristan’daki mücadeleleri ve Türkiye’nin de Bulgaristan nezdinde girişimleri neticesinde bu karardan geri adım atarak Türk Okullarında Latin Alfabesine geçme kararını tekrar serbest bırakır. Bulgaristan’daki Türk okullarında 1928-29 öğretim yılında Latin Alfabesine geçilmekle birlikte aynen Türkiye’de olduğu gibi okul dışında kalan Türk ve Müslümanlar için de Millet Mektepleri açılır. Artık Bulgaristan’da Türk basını da Latin Alfabesini kullanmaya başlar. Bulgaristan içerisinde gerçekleştirilen tüm bu faaliyetler ile Türk Öğretmenler Birliği’nin çalışmaları 1933 yılında tekrar Bulgar Hükümeti tarafından Balkan Antantı arifesinde yasaklanır³³.

Bulgaristan’daki Türk nüfusu 31 Ekim – 3 Kasım 1929 tarihlerinde 450 delegenin katıldığı Sofya’da milli nitelikte bir kongre düzenleyerek kendi problemlerini tartışır ve meselelerine çözüm önerileri olabilecek önemli kararlar alırlar. Bu kongrede Maliye, Müftülükler ve Şeriye Mahkemeleri, Hayır Kurumları, Maarif, İslam Cemaatleri ve Vakıflar olmak üzere altı farklı komisyon oluşturulur. Buna göre Müftülükler Komisyonu kurumların ıslahı, müftülerin seçimle göreve gelmesi, keyfi görevden alınmalarını gibi kararları; Maarif Komisyonu yeni Türk Alfabesi ile eğitimin sürdürülmesi, Türk ve Müslüman nüfusa uygulanan okul vergilerinin azaltılması, okul bütçelerinin müftülerce onaylanması, Hükümetçe el konulan okul tarlalarının geri alınması gibi kararları alarak Bulgar Hükümetine iletirler. Bahsi geçen komisyonlar sıkıntılarını tüm yasal yolları deneyerek Bulgar Hükümetine iletmesine karşılık hiçbir olumlu gelişmeyle karşılaşmazlar. Hatta bilakis Bulgarlar daha da sert tedbirlere başvurmaya başlarlar; örneğin 1930 yılında Türk okullarını kapatma politikasını uygulamaya geçirirler. 1934 yılındaki hükümet değişikliği sonrasında ise Türk ve Müslüman

³³ Şimşir, a.g.e, s.98-106.

halka karşı tazyik ve baskılar daha da artar ve Milli Kongre'ye katılanlar sert bir şekilde cezalandırılırlar. Bulgaristan'da 1908-1944 yılları arasında yaklaşık 80'e yakın Türkçe gazete ve dergi çıkarılmıştır. 1933 yılından itibaren Türk gazete ve dergileri de baskıyla karşılaşarak giderek kapatılmaya başlanır. Bulgar Hükümeti 1934 yılında uygulamaya koyduğu Toprak İnkılâbı ile Türk ve Müslümanların ellerindeki topraklara el koyar, toprağını kaybeden Türk ve Müslüman nüfusu çaresizliğe doğru iter ve bu nüfusu Türkiye'ye göçe zorlamaya başlar³⁴.

Bulgaristan Hükümeti 1930 yılından sonra Türk ve Müslüman nüfusa karşı asimile siyaseti başlatarak baskı, kuvvet ve zorlamaya başlar. Hükümet ilk olarak Bulgaristan'da Türk birliğini, Türk milliyetçiliğini ve Atatürkçü fikirlerin yayılmasını sağlayan Türk Okullarını kapatır, daha sonra din adamlarını görevlerinden uzaklaştırır, Turan Derneklerinin faaliyetlerini yasaklar. Hükümet bu suretle Türk ve Müslüman nüfusun hem kendi aralarında ve hem de Türkiye ile olan kültürel bağları koparmayı hedefler, hatta bu amaçla Türk okullarına tekrar Arap Alfabeti getirilerek Türkiye ile kültür köprüsünün kesilmesi istenir. Bulgar Hükümeti bu tür uygulamalar ile Türk ve Müslüman nüfusu bezdirerek göçe zorlayacak ve bu suretle söz konusu nüfusunun bir kısmından kurtulmayı ummaktadır. Bulgaristan'da kalan Türk nüfusun ise Türkiye ile Milli, kültürel ve dini bağları zayıflatılarak bir süre sonra asimile edilmeye çalışılacaktır. Bu dönemde Bulgar Hükümetlerinin politikaları ile öncelikle Türkleri dilinden uzaklaştırarak örf ve adetlerini, yani kültürlerini unutmaları ve Bulgarlaşmaları için büyük çaba harcanır. Yapılan araştırmalarda sadece Bulgaristan'da 1600 köyün isminin Bulgarlaştırılmış olduğu görülmektedir ki bunlara kişi, coğrafya, dil ve diğer değişiklikler dahil değildir³⁵.

Bulgaristan içerisindeki Türk ve Müslüman nüfusun durumu Atatürk döneminde Bulgaristan'ın izlediği dış siyasete göre değişiklikler gösterir. Bulgaristan'ın Türkiye'nin yanında olduğu veya Türkiye'ye ihtiyacı olduğu zamanlarda Türk ve Müslüman nüfusa geniş hak ve hürriyetler tanınırken, Türkiye ile çıkarların kesiştiği veya farklı bloklarda yer alınca Türk ve Müslüman nüfusun hak ve hürriyetlerinde kısıtlamalara ve hatta baskılara baş-

³⁴ Keskiöğlü, **a.g.e.**, s.26-29; Şimşir, **a.g.e.**, s.106-128; Türker, **a.g.e.**, s.71-72; Tuna, "Bulgaristan'da Totoliter- Komünist Rejimin Yıkılmasından Sonra Çıkan Türkçe Gazeteler", **Türkiye Günlüğü**, Balkanlar ve Bosna- Hersek, Sayı 36,1995,s.96.

³⁵ Ali Eminov, **a.g.e.**, N. 2; Yeniso, **a.g.e.**, s.1782; **Tarihte Türk Bulgar İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, 1976:s.95; Acaroğlu, **a.g.e.**, s.45; B.C.A., 22.06.1933; Dos. 426370.

vurulmaya başlanır. İşte II. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye-Bulgaristan yakınlaşması Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman nüfusun meselelerine de yansır ve Bulgaristan'daki Türk okullarında eğitim tekrardan Latin harfleriyle yapılmaya başlanır. Bu süreçte Bulgaristan'daki Türk nüfusu siyasi, eğitim ve kültürel konularda öncesine nazaran biraz daha serbestlik yaşar³⁶.

V. Türkiye Bulgaristan Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Bulgaristan, Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kara, demir ve havayolu üzerinde önemli bir yer almaktadır. Bulgaristan'ın da Doğu, Kafkaslar ve Ortadoğu'ya açılan kara, hava ve demir yolu üzerinde Türkiye stratejik bir yerde bulunmaktadır. Bu nedenle her iki ülke arasında hem bu geçiş konularının, hem de ticari ilişkilerin yer aldığı "Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması" 12 Şubat 1928 yılında imzalanarak yürürlüğe konulur. Yapılan anlaşma gereği her iki ülkede belirtilen ürünlerin ülkelerarası ve ülke üzerinden diğer ülkelere satışı sağlanacaktır. Burada söz konusu olan kısıtlama her iki ülkenin güvenliğini ve iç işlerini ilgilendiren konularla ilgili olmamasıdır. Bunlar hariç her türlü ticaret ile iki ülke içinde dolaşım serbestliği sağlanmış olmaktadır. Bu anlaşma Türkiye için çok önem arz eder, zira Türkiye süreç içerisinde Avrupa ülkeleriyle ihracat ve ithalat yönünde önemli faydalar sağlar³⁷.

Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Hükümeti arasında 1928 yılında imzalanan ticaret ve serbest dolaşım anlaşmasına ilaveten tekrardan 27 Mayıs 1930 tarihinde Ankara'da "Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması" kabul edilir. Bu anlaşma hükümlerine göre her iki ülke de diğer ülkelerden alınacak malların veya satılacak malların kendi ülkelerinden geçişi sırasında ayrıca bir ücret almayacaktır. Her iki ülke ülkesi içerisinde transit geçişlerde birbirlerine karşı kolaylık tanırken kendi ülkelerinin güvenliğini, iç dengesini, hayvan ve insan sağlığını tehdit edecek malların geçişine müsaade etmeyecektir³⁸.

Bulgaristan'ın Balkan Antantı sürecine ısrarla dahil olmaması Bulgaristan ile Türkiye'nin ekonomik ilişkilerine de yansır. Bu süreçte Türkiye ile Bulgaristan arasında 1934 yılı sonrası sadece ticari nitelikte bir anlaşma imzalanır ve bu anlaşma daha sonra bir ay daha uzatılır. Bundan sonra Tür-

³⁶ B.C.A., 18.05.1938; Dos. 426740.

³⁷ *Düster*, III. Tertip, Cilt 9, s. 655.

³⁸ *Düster*, III. Tertip. Cilt 11, s. 595.

kiye Bulgaristan arasındaki ticari ilişkiler daha çok transit geçiş ve her iki ülke arasında üretilen malların satışı ile ilgili olur³⁹.

VI. Sonuç

Atatürk Dönemi Türkiye Bulgaristan ilişkilerinde en önemli konuyu Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman nüfusu oluşturur. Her iki devlet arasında 1925 yılında yapılan anlaşma gereği karşılıklı mübadele söz konusu olur. Fakat Türkiye'deki Bulgar nüfusundan Bulgaristan'daki Türk nüfusu sayıca daha fazla olduğundan ancak karşılıklılık esasına göre yapılabilir. Bu sayının üzerinde kalan Türk ve Müslüman nüfus Bulgaristan'da yaşamaya devam ederler. İşte bu nedenle Türkiye ile Bulgaristan arasında bu dönemdeki ilişkiler hem Türkiye'ye gelecek olan göç ve hem de Bulgaristan içerisindeki Türk nüfusunun siyasi, sosyal ve kültürel hakları çerçevesinde devam eder. Bulgaristan'da Türk nüfusun en rahat ettiği zaman Çiftçi Partisinin hükümette bulunduğu dönemdir. Bu dönemde Bulgaristan'da Türk ve Müslüman nüfus her türlü kültürel faaliyette bulunurlar, okulları serbesttir ve dini ibadetlerini serbestçe gerçekleştirirler. Fakat daha sonraki süreçte özellikle de 1930'lu yıllardan sonra Türk ve Müslüman nüfus Bulgar hükümetlerinden büyük baskı ve tazyik görürler.

Türkiye Atatürk Dönemi'nde Bulgaristan'la siyasi olarak karşılıklı göçle ilgili, ekonomik olarak da her iki ülke arasında gerçekleştirilecek olan ticaret ve her iki ülkeden transit geçişle ilgili anlaşmalar yapar. Bulgaristan I.Dünya Savaşı sonrası hem Neily Anlaşması gereği hem de ülkede idareyi yeniden kurma aşamasında (1919-1926) Türk ve Müslüman nüfusa geniş haklar getirir. Bu dönemde Yunanistan'dan önemli sayıda Türk ve Müslüman nüfusu her türlü zorluğu ve sonucu göze alarak Bulgaristan'a göç etmeye çalışır; (1924'te 1244 kişi, 1925'te 406 kişi ve 53 aile). Bulgaristan'ın 1930 sonrası revizyonist politikası ile beraber bu defa aynı şekilde Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman nüfus Türkiye'ye göç etmeye çalışır; (1930'da 509 kişi, 1931'de 5373 kişi, 1932'de 9005 kişi, 1933'te 7455 kişi, 1934'te 52 aile, 1937'de 30.000 kişi, 1938'de 20.000 kişi, 1939'da 15.000 kişi). Bu rakamlar Başbakanlık Devlet arşivinden 80 adet belge incelenerek elde edildi. Fakat rakamlar içerisinde Yugoslavya, Romanya, Arnavutluk ve Yunanistan'dan gelen göçmenlerde yer almaktadır. Yine de 1930'lu yıllardan sonra Bulgaristan'dan Türk ve Müslüman nüfusun göç etmeye başlaması ve hızla bu sayının artması Türk ve Müslüman nüfusun

³⁹ B.C.A., 15.05.1935; Say. 2/2565; B.C.A., 10.01.1938; Dos. 4086.

Bulgaristan'da eza ve cefa çektiklerinin göstergesidir. Türkiye'nin Bulgaristan'la olan siyasi ilişkileri oradaki Türk nüfusuna da aynen yansır⁴⁰.

Bulgaristan Atatürk Dönemi'nde Türkiye ile olan ilişkilerini tamamen izlediği dış siyasetine göre yapılandırır. Bulgaristan 1930 yılına kadar Rusya yanlısı bir siyaset izlerken 1930'lu yıllardan sonra İtalya'ya, 1935'ten sonra da Almanya'ya yaklaşır. Bulgaristan 1919-1923 yılları arasında tamamen iç politika ile ilgilenecek komşularının topraklarında emel beslemeyen 1923'ten sonra, II.Balkan Savaşı ve I.Dünya Savaşı'nda kaybettiği toprakları geri alabilmenin hesaplarını yapmaya başlar. Bulgaristan Balkanlarla ilgili hem siyasi, hem çete, hem de sol örgütleri bu plan çerçevesinde devreye sokarak mücadele içerisine girer ve bu nedenle de 1934 yılında Türkiye'nin önderliğinde gerçekleşen Balkan Antantı'na katılmaz.

Bulgaristan Atatürk Dönemi'nde sosyalist bir ülke görüntüsü vermeye çalışmasına rağmen özünde milliyetçi bir siyaset izleyerek, etnik kökeni farklı olan Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman nüfusu asimile etmeye çalışır. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bağımsız olması, ekonomik ve sanayi alanlarında 1930'lu yıllarda dünyanın en hızlı büyüyen beş ülkesi içerisinde yer alması, Mustafa Kemal Atatürk'ün dirayeti ve akıllı dış siyaseti sayesinde Bulgaristan istediği ölçüde Türkiye'ye göç gerçekleştiremediği gibi, istediği ölçüde asimile çalışması da yapamaz. Osmanlı Devleti içerisinde 1876'den 1920'ye kadarki süreçte Bulgaristan içerisindeki Türk ve Müslüman nüfus Bulgar nüfusundan daha fazla iken, bu nüfusta meydana gelen tahribatlar neticesinde dengenin Bulgarların lehine dönüşmesi sağlanırken aynı hadise Atatürk Döneminde devam etmez. Bu dönemdeki tüm güçlüklerle rağmen Bulgaristan'daki Türk nüfusu kimliklerini ve kültürlerini muhafaza ederek doğup büyüdüğü topraklara sahip çıkmaya çalışarak, Türkiye Cumhuriyeti'ne her zaman tampon oluşturarak güven verirler⁴¹.

⁴⁰ **B.C.A.**, 17.06.1933; Dos. 426368; **B.C.A.**, 07.05.1933; Dos. 426320; **B.C.A.**, 26.05.1939; Dos. 426760; **B.C.A.**, 14.01.1934; Dos. 426457.

⁴¹ Justin McCarthy, **a.g.e.**, s.104-108, 144-145, 376-380.

Kaynakça**A.T.C.Cumhuriyet Arşiv Belgeleri**

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.),19.03.1923: Dos.4963, Yer 54.357.3.

—————, 8.06. 1925: Dos.42631, Yer 239.616.7.

—————, 20.03.1932: Dos.426165, Yer 240.621.7.

—————, 10.05.1932: Dos.426185, Yer 240.622.6.

—————, 7.07.1925: Dos. 42632, Yer 239.616.8.

—————, 22.10.1932: Dos. 426247, Yer 240. 625.9.

—————, 3.06.1929: Dos.42673, Yer 239.617.6.

—————, 4.07.1934: Dos.426515, Yer 242.634.9.

—————, 30.07. 1929, Dos.42676, Yer 239.617.9.

—————, 10.03.1927, Dos.42657, Yer 239.616.33.

—————, 19.03.1923, Dos.4963, Yer 54.357.3.

—————, 7.11.1927: Dos.42664-65, Yer 239.616.40-41.

—————, 6.12.1927: Dos.42666, Yer 239.616.42.

—————, 25.02.1930: Dos.42690, Yer 240.618.4.

—————, 19.09.1923: Dos.4266, Yer 239.615.6.

—————, 3.7.1929: S.8219, Yer 4.39.6.

—————, 20.11.1929: S.8515,Dos.97-102, Yer 6.57.9.

—————, 27.7.1932: Dos. 42616, Yer 240.623.19.

—————, 16.08.1932: Dos. 426223, Yer 240.624.5.

—————, 9.11.1932: Dos. 426248, Yer 240.625.10.

—————, 7.05.1933: Dos. 426528, Yer 241.627.26.

—————, 19.8.1934: Dos. 426528, Yer 242.634.22.

—————, 18.06.1937: Dos. 426727, Yer 243.640.25.

—————, 16.06.1937: Dos. 426726, Yer 243.640.24.

—————, 14.01.1934: Dos.426457, Yer 242.632.5.

—————, 16.02.1935: S.2/1992, Dos.117, Yer 51.10.9.

—————, 22.06.1933; Dos. 426372.

—————, 24.06.1933; Dos. 426374.

—————, 04.07.1934; Dos. 426516.

—————, 09.09.1938; Say. 2/9567.

—————, 01.06.1939; Dos. 400-1110.

—————, 11.04.1938; Dos. 114-64.

—————, 15.01.1930: Dos.426684, Yer 239.617.17.

—————, 22.06.1933; Dos. 426370.

—————, 18.05.1938; Dos. 426740.

- , 15.05.1935; Say. 2/2565.
 ———, 10.01.1938; Dos. 4086.
 ———, 17.06.1933; Dos. 426368.
 ———, 07.05.1933; Dos. 426320.
 ———, 26.05.1939; Dos. 426760.
 ———, 14.01.1934; Dos. 426457.
 ———, 27.01.1934; 40390.

B. Kitap, Dergi ve Gazete

Acaroğlu, M.Türker, **Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu**, Sevinç Matbaası, Ankara 1998.

Açıklan, Cevat, “*Turkey's International Relations*”, **International Affairs**, Londra,C.23, No:4, Ekim 1947.

Armaoğlu, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914- 1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.

Aydın Tarihi, S.3, Mart 1934 Hariciye Vekaleti Matbuat Umum Müdürlüğü Yayını.

Eminov, Ali (1990), “Nationality policy in the USSR and in Bulgaria: Some Observations”, N.of the EAST E.

ANTHR. G, V. 9, N. 2.

Düştur, III.Tertip, C. 7.

———, III.Tertip, C. X.

———, C.XVI.

———, C.VII.

———, III.Tertip, C.XV.

———, III.Tertip,C. IX.

———, III. Tertip. C. XI.

Eroğlu, Hamza, “Milletlerarası Hukuk Açısında Bulgaristan'daki Türk Azınlığın Sorunu”, 1987.

Bulgaristan'daki Türk Varlığı Bildiriler Kitabı, 7 Haziran 1985,2.Baskı, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksel Kurumu, TTK Yayınları, Ankara.

Hakimiyet-i Milliye, 15 Şubat 1934, 17 Şubat 1934, 28 Şubat 1934.

Hüseyin, Sadullah, “Bulgaristan'da Durum ve Bulgaristan'daki Türkler”, **Balkan Öğrenci Mektubu**, *Y.I.Yaz Özel Sayısı*, Ankara 1995.

Keskioğlu, Osman, **Bulgaristan'a Türkler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 1.Baskı, Ankara 1985.

McCarthy, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, Çeviri: Bilge Umar, 2.Baskı, İnkılap Yayınları, Ankara 1995.

Sander, Oral, **Türkiye'nin Dış Politikası**, 2.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

———, “*The Turkish Foreign Policy: Forces of Continuity and change*”, Ahmet Evin (ed.), **Modern Turkey**, Oplagen: Leske Verlag 1984.

———, **Siyasi Tarih, 1918-1994**, 7.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1998.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, 1920-1945**, C.I., Türk TTK.Y.Ankara 1983.

Şimşir, Bilal N., **Türk Basımında Bulgaristan Türkleri**, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1985.

———, **Bulgaristan Türkleri (1878-1985)**, I.Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986.

———, “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, **Bulgaristan'daki Türk Varlığı Bildiriler Kitabı**, 7 Haziran 1985,2.Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1987.

Tarihte Türk Bulgar İlişkileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976.

Toğrol, Beğlan, **112 Yıllık Göç (1878-1989)**, Boğaziçi Üni.Matbaası, İstanbul 1989.

———, **DİRENİŞ- Bulgaristan Türklerinin 114 Yıllık Onur Mücadelesinin Karşılaştırmalı Psikolojik İncelenmesi**, Boğaziçi Üni.Matbaası, İstanbul 1991.

Tuna, Ömer “*Bulgaristan'da Totaliter- Kominist Rejimin Yıkılmasından Sonra Çıkan Türkçe Gazeteler*”, **Türkiye Günlüğü**, Balkanlar ve Bosna- Hersek, Sayı 36,1995.

Turan, Muzaffer, “Balkanlarda Bin Yıllık Türk Kültürü”, **Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri**, İstanbul Üni.,Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1986.

Turan, Ömer, “Bulgaristan Türklerinin Bugünkü Durumu”, **Yeni Türkiye**, Yıl 1,S.3. Ankara 1995.

Türk Parlemonto Tarihi, C.I,(1931-1935, TBMM IV. Dönem, TBMM Vakfi Yayınları, No:11.

Türk Parlemonto Tarihi, C.I,(1935-1939, TBMM V. Dönem, TBMM Vakfi Yayınları, No:11.

Türker, Mehmet, **Gölgedeki Kahraman**, Ufuk Ötesi Yayınevi, İstanbul 2003.

Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1985, C.5,8.

Yenisoy, Hayriye S., “Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültür Tarihinden-Sayfalar”, **Yeni Türkiye**, Yıl 3, S.16, Ankara 1997.

Wolf, Rebert Lee, **The Balkans in Our Time**, Camb, Mass, Harward University Pres 1956.

sayfa boş